
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЇ

УДК 338.439:006.83(477)

ЯКІСТЬ І БЕЗПЕЧНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

О.І. Фурдичко, О.С. Дем'янюк

Інститут агроекології і природокористування НААН

Висвітлено стан продовольчої безпеки України як складової національної безпеки щодо аграрного виробництва. Зроблено аналіз експорту/імпорту сільськогосподарської продукції в Україні та реалізації положень продовольчої безпеки і забезпечення населення безпечними і якісними продуктами аграрного виробництва тощо. Підкреслено, що підвищення якості продуктів харчування та їх відповідності міжнародним стандартам має забезпечити виробництво стандартизованої продукції сільського господарства та наповнення внутрішнього ринку високоякісними продуктами харчування.

Ключові слова: продовольча безпека, аграрне виробництво, якість і безпека сільськогосподарської продукції, агросфера.

Однією з ключових складових національної безпеки будь-якої держави є продовольча безпека. Це офіційно прийняте у міжнародній практиці поняття, що використовується для характеристики стану продовольчого ринку країни або групи країн і світового ринку.

Міжнародними угодами визначено продовольчу безпеку як такий стан економіки, за якого всім і кожному гарантується доступ до продуктів харчування, питної води та інших продуктів, якість, асортимент і обсяг яких відповідає фізичному та соціальному розвитку особистості, забезпеченню здоров'я і відтворенню населення країни. В нашій державі забезпечення продовольчої безпеки визначено ст. 8 «Основні напрями державної політики з питань національної безпеки» Закону України «Про основи національної безпеки України» [1].

Варто наголосити, що проблема продовольчої безпеки в останні десятиліття набуває дедалі більшої актуальності у світі та зокрема в Україні — державі з потужним природно-ресурсним потенціалом для аграрного виробництва, яка здатна забез-

печити продовольством значну частину населення країн Європи. Так наприклад, з 2001 р. спостерігається позитивна тенденція до зростання виробництва валової продукції сільського господарства (як продукції рослинництва, так і тваринництва) (табл. 1), а частка України у загальносвітовому виробництві продукції рослинництва у 2010 р. становила 0,4–6,0% залежно від виду продукції (табл. 2).

Україна серед провідних аграрних країн ЄС і СНД у виробництві сільськогосподарської продукції з розрахунку на 1 особу займає належне місце (табл. 3), що також підтверджує міцні позиції нашої держави у виробництві і забезпеченні населення продовольством. Так, за виробництвом продукції рослинництва на 1 особу Україна поступається лише кільком країнам-членам ЄС, таким як Данія, Франція, Угорщина, та істотно випереджає за деякими видами продукції країни СНД — Російську Федерацію і Казахстан.

Сільськогосподарська продукція традиційно займає значну частку у зовнішній торгівлі України, і це чи не єдина галузь економіки нашої держави, яка має позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. У 2013 р. Україна екс-

© О.І. Фурдичко, О.С. Дем'янюк, 2014

Таблиця 1

Валова продукція сільського господарства в Україні (у постійних цінах 2010 р.) [2, 3]

Рік	Валова продукція (усі категорії господарств), млн грн	у т.ч. продукція			
		рослинництва		тваринництва	
		млн грн	%	млн грн	%
1990	282 774,2	145 502,0	51,5	137 272,2	48,5
1995	183 890,3	106 329,6	57,8	77 560,7	42,2
2000	151 022,2	92 838,9	61,5	58 183,3	38,5
2005	179 605,8	114 479,9	63,7	65 125,9	36,3
2010	194 886,5	124 554,1	63,9	70 332,4	36,1
2012	223254,8	149233,4	66,8	74021,4	33,2

Таблиця 2

Виробництво основних видів продукції рослинництва у 2010 р. [4]

Вид продукції	Весь світ, млн т	Україна	
		млн т	%
Цукрові буряки (фабричні)	228,5	13,7	6,0
Картопля	324,2	18,7	5,8
Зернові і зернобобові	2499,9	39,3	1,6
Овочі і баштанні культури	965,7	8,9	0,9
Плоди, ягоди, виноград	609,2	2,2	0,4

Таблиця 3

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції, 2010 р. (кг на 1 особу) [4]

Країна	Продукція рослинництва					Продукція тваринництва	
	зернові та зернобобові культури	цукрові буряки	картопля	овочі та баштанні культури	плоди, ягоди, виноград	м'ясо	молоко
Україна	856	300	408	193	47	45	245
Весь світ	358	33	46	138	87	42	103
<i>Країни ЄС</i>							
Австрія	640	372	80	71	87	107	391
Болгарія	945	–	34	68	53	30	172
Великобританія	346	103	96	42	87	57	223
Греція	398	67	69	296	284	39	184
Данія	1580	423	244	55	12	358	881
Іспанія	424	73	49	273	327	115	162

Закінчення таблиці 1

Країна	Продукція рослинництва					Продукція тваринництва	
	зернові та зернобобові культури	цукрові буряки	картопля	овочі та баштанні культури	плоди, ягоди, виноград	м'ясо	молоко
Італія	315	58	26	222	278	70	187
Нідерланди	109	317	411	275	40	151	699
Німеччина	544	290	124	41	27	100	361
Польща	716	256	229	136	72	93	321
Румунія	782	39	153	180	101	47	236
Угорщина	1236	82	44	115	113	87	170
Фінляндія	558	101	122	45	3	73	436
Франція	1066	506	104	80	138	92	383
Швеція	465	209	86	33	5	58	309
<i>Країни СНД</i>							
РФ	427	156	148	93	17	48	225
Білорусь	732	394	819	245	83	102	693
Казахстан	752	9	158	227	14	58	332

портувала сільгосппродукції на 17,3 млрд доларів (понад 27% від загального експорту держави) при імпорті у 8,6 млрд доларів. Найвагомішими чинниками позитивного сальдо сільгосппродукції залишаються обсяги експорту зернових культур – близько 34%, олії – близько 20%, а також насіння олійних культур – понад 11% [5].

У прийнятій резолюції 63 Сесії Генеральної Асамблеї ООН від 22.12.2008 р. підкреслюється, що комплексне і стабільне сільське господарство та розвиток сільських територій мають велике значення для екологічно раціонального забезпечення надійнішої продовольчої безпеки і якості продуктів харчування. Тобто поряд із нарощуванням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції гостро стоїть питання якості продуктів харчування і продовольчої сировини. Для кожної держави важливим питанням є стабільне та гарантоване забезпечення виробництва якісної продукції у необхідній кількості й асортименті. Погіршення стану здоров'я

людей у нашій країні і відносно коротка тривалість їхнього життя безпосередньо зумовлені забрудненим довкіллям та незадовільним рівнем екологічної безпеки харчування. Проте вітчизняна аграрна політика апріорі спрямована на виконання економічних завдань АПК і фактично не містить екологічної складової, хоча саме сільськогосподарські і переробні технології, що нині широко застосовуються, спричиняють забруднення ґрунтів та інших природних ресурсів і не забезпечують виробництво якісної та екологічно безпечної продукції у національному масштабі.

Указом Президента України від 28.12.2005 р. за № 1867/2005 [6] введено в дію Рішення РНБО України «Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України» (від 09.01.2005 р.), згідно з яким основними напрямками державної політики у цій сфері визнано:

- забезпечення належної якості і безпеки продовольчої продукції, що реалізу-

ється на внутрішньому ринку, та її цінової доступності для населення України;

- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та можливості її виходу на міжнародний ринок;

- стимулювання виробництва екологічно безпечної продукції відповідно до потреб населення шляхом впровадження екологічно безпечних технологій;

- спрямування екологічної політики на зростання продуктивності, підвищення конкурентоспроможності та технологічного рівня сільськогосподарського виробництва тощо.

Стратегічні цілі й основні завдання політики національної безпеки з наряду продовольчої безпеки були визначені у Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» та затверджені Указом Президента України від 08.06.2012 р. за № 389/2012 [7] як розвиток аграрного ринку, створення умов для розкриття потенціалу аграрного сектора для забезпечення потреб населення України доступним, якісним і безпечним продовольством, утвердження її ролі як важливого експортера аграрної продукції. Про це також свідчить підвищена увага до цього питання з боку міжнародної спільноти та велика кількість чинних нормативів і стандартів з якості. У країнах ЄС ефективно діють не тільки загальні нормативні та правові акти, а й низка специфічних вимог і норм, метою яких є забезпечення якості та безпеки харчових продуктів. Також широко впроваджується методологія отримання якісної і безпечної сільськогосподарської продукції, яка базується на принципах переходу контролю від кінцевого продукту до прогнозування можливих негативних впливів та уникнення їх на стадії виробництва. Такі принципи закріплено у Директиві Ради ЄЕС від 14.06.1993 р. за № 93/43 «Про гігієну харчових продуктів» (НАССР — Hazard Analysis and Critical Control Points) та інших міжнародних нормативних документах. НАССР — це система для ідентифікації, оцінювання, аналізу та контролю ризиків, що впливають на безпеку продуктів харчування. Це превентивна система,

особливістю якої є вивчення кожного етапу проходження харчової продукції впродовж усього життєвого циклу.

Під егідою ФАО/ВООЗ створено міжнародну програму розробки стандартів харчових продуктів. Головним її органом є комісія Кодекс Аліментаріус, до якої входить понад 100 країн. Крім цієї комісії, міжнародні стандарти розробляє ЄС, а також Міжнародна організація стандартів (ISO). В ЄС питання безпеки та якості харчових продуктів у ланцюзі «від поля — до столу» регулюється близько 160 європейськими директивами, які необхідно впровадити в законодавство України для створення аналогічної системи.

У межах міжнародної співпраці в 2012 р. було засновано Українську національну технологічну платформу «Агропродовольча» як партнера мережі Європейської технологічної платформи «Їжа для життя», в структуру якої ввійшли 12 кластерів, серед яких: «харчові технології і промисловість» (кластер 1), «агроекологія: харчовий ланцюг і навколишнє природне середовище» (кластер 3), «безпека і якість їжі» (кластер 4) та ін. Це добровільне об'єднання, що має стати інструментом зміцнення інноваційного потенціалу українських малих та середніх підприємств харчового сектора, зокрема і в європейських програмах науково-технічної співпраці [8].

Розвиток міжнародного співробітництва, вступ України до СОТ та її наміри щодо інтеграції в ЄС зумовлюють потребу і зобов'язують нашу країну адаптувати національну систему технічного регулювання до міжнародних та європейських стандартів. Нині активно розвивається процес гармонізації національних стандартів з європейськими і поетапне розроблення технічних регламентів, у т.ч. з питань безпеки та якості харчових продуктів відповідно до вимог ЄС і Митного Союзу.

Держава забезпечує додержання виробниками сільськогосподарської продукції закріплених у законодавстві вимог щодо якості та безпечності цієї продукції. Чинне законодавство України дає визначення понять «якість» і «безпечність» харчового

продукту. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про безпечність і якість харчових продуктів» [9], якість харчового продукту — це ступінь досконалості властивостей та характерних рис харчового продукту, що здатні задовольнити потреби та побажання тих, хто споживає або використовує цей харчовий продукт. Безпечність харчового продукту — стан харчового продукту як результат діяльності виробництва та обігу, що здійснюється з дотриманням вимог, встановлених санітарними заходами та/або технічними регламентами, та забезпечує впевненість у тому, що харчовий продукт не завдає шкоди здоров'ю людини (споживача), якщо він спожитий за призначенням.

Концепція продовольчої безпеки країни повинна охоплювати задоволення фізіологічних потреб населення у безпечних і високоякісних продуктах харчування відповідно до медичних рекомендацій, екологічних умов та індивідуального стану людини. Не підлягає сумніву, що високі вимоги до якості продукту і їх жорстке дотримання забезпечує домінування продукції розвинених країн на світовому ринку, а також її безпеку, конкурентоспроможність тощо.

Сільськогосподарська продукція має різне цільове призначення. Згідно з цим критерієм, вона поділяється на три типи: кінцевого споживання, проміжну і сировину. До продукції кінцевого споживання відносять таку, яка завдяки своїм біологічним якісним характеристикам безпосередньо використовується для особистого споживання (свіжі овочі, фрукти, ягоди, незбиране молоко тощо). Продукція, призначена для подальшого використання в сільськогосподарському виробництві в наступних циклах відтворення, називається проміжною (насіння, садивний матеріал, корми). Сільськогосподарська сировина — це ті види продукції, що використовуються для промислової переробки (льон, соняшник, цукрові буряки, технічні сорти картоплі тощо). Кожному з цих типів продукції властиві свої показники якості і безпечності.

Біологічні показники характеризують придатність сільськогосподарської продук-

ції до споживання в їжу. Вони залежать від біологічних і фізіологічних особливостей рослин і тварин, у процесі вирощування яких і догляду за якими одержують цю продукцію. Серед цих показників найважливіше значення має вміст у продукції макро- і мікроелементів, білка, вітамінів, цукру, крохмалю, жиру тощо. Для багатьох видів продукції важливим також є її зовнішній вигляд. Показники технологічності характеризують ті властивості сільськогосподарської продукції, що є необхідними і водночас надто важливими для її ефективної промислової переробки або для виробничого використання в наступних циклах сільськогосподарського виробництва. За ними оцінюють якість проміжної продукції і сільськогосподарської сировини. Показники безпечності дають змогу визначати придатність продукції до споживання в їжу людьми або для годівлі тварин щодо нешкідливості їх впливу на стан живого організму. До них відносять уміст у продукції радіонуклідів, пестицидів, нітратів та інших небезпечних для життя людей забруднювачів, у т.ч. й біологічного походження, що повинні особливо ретельно контролюватися з огляду на недопущення перевищення їх гранично допустимих концентрацій.

Потрібно зауважити, що виробництво якісної і безпечної сільськогосподарської продукції та сировини неможливе без урахування екологічного стану агросфери і застосування сучасних екологічно безпечних агротехнологій. Загальновідомо, що недосконалість технологій у галузі рослинництва та тваринництва, порушення науково обґрунтованих підходів ведення аграрного виробництва загалом, забруднення і нерациональне використання земельних, водних та біоресурсів є чинниками зниження продуктивності аграрного виробництва, якості сировини і продукції.

Один із основних пріоритетів щодо якості та безпеки продуктів харчування — контроль за якістю та безпекою продовольчої сировини і супутніх матеріалів, харчових продуктів, особливо для дитячого харчування. Створення ефективної системи

контролю повинно насамперед базуватися на сертифікації виробника, а вже потім — на контролі якості продукції, яку він виробляє. Це є практика розвинених країн. Сертифікації піддаються: ґрунти, на яких вирощується сировина, сама сировина, обладнання, технологічне устаткування, кадри, транспортування, торгівельна мережа та багато інших аспектів діяльності підприємства. Отже, діє ефективний контроль на всьому ланцюзі «від виробництва — до реалізації».

Забезпечення дітей якісним і повноцінним харчуванням — одне з пріоритетних загальнодержавних завдань, оскільки діти належать до особливої групи ризику [10]. У виробництві продуктів дитячого харчування обов'язковим є використання високоякісної сільськогосподарської сировини, і, відповідно до Закону України «Про дитяче харчування», таку сировину рекомендується вирощувати у спеціальних сировинних зонах. Для цього, відповідно до міжнародних нормативних документів, директив, регламентів та постанов ЄС з урахуванням вимог системи НАССР, розроблено науково-методичний супровід оцінювання придатності земель сільськогосподарського призначення з одержання сировини для виробництва дитячого і дієтичного харчування, що широко впроваджується на практиці. Станом на 24.01.2013 р. до реєстру спеціальних сировинних зон [11] увійшло 77 суб'єктів господарської діяльності з вироблення у спеціальних сировинних зонах сировини, яка використовується для виготовлення продуктів дитячого і дієтичного харчування, з 13 областей України.

Об'єктами контролю в сільськогосподарському виробництві є засоби виробництва, технологічні процеси і готова для реалізації продукція. Щоб управляти якістю продукції, зокрема і сільськогосподарської, необхідно правильно контролювати цю якість. Такий контроль потрібний для визначення придатності продукції цільовому призначенню.

Отже, продовольча безпека та забезпечення населення безпечними і якісними продуктами аграрного виробництва, а також вихід на світовий ринок, може бути реалізовано лише за умови впровадження

міжнародних стандартів та нормативів і сертифікації виробництва, застосування міжнародного досвіду та практики ведення сільського господарства, сучасних екологічно безпечних технологій, у т.ч. органічних, екобезпечного використання ресурсів агросфери і дотримання жорсткого контролю на всьому технологічному ланцюзі виробництва сільськогосподарської продукції. Все це в комплексі забезпечить стабільне виробництво високоякісних та безпечних харчових продуктів і знизить рівні ризиків виникнення небезпек для життя та здоров'я українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964–IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
2. Валова продукція сільського господарства: статистичний збірник 1990–2010. — К., 2012. — 48 с.
3. Валова продукція сільського господарства України (2012 рік): статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uga-port.org.ua/sites/default/files/bl_vpsg_12.pdf
4. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
5. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/11483>
6. Указ Президента України від 28 грудня 2005 року № 1867/2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1867/2005>
7. Указ Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>
8. Українська національна технологічна платформа «Агропродовольча» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agrofoodplatform.com>
9. Закон України «Про безпечність і якість харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року № 771/97 (зі змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>
10. Куць О.І. Щодо ситуації на ринку дитячого харчування / О.І. Куць, В.С. Пахолок, Т.М. Нагайцева // Збірник праць I Міжнародної спеціалізованої наук.-практ. конф. «Дитяче харчування: перспективи розвитку та інноваційні технології» (м. Київ, 19 березня 2013). — К., 2013. — С. 4–6.
11. Реєстр спеціальних сировинних зон станом на 24 січня 2013 р. / Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/4025>